

УДК 159.923

І. А. Гуляс

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ПОТЕНЦІАЛ ЯК ПЕРЕДУМОВА АКсіОПСИХОЛОГіЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються ресурси особистості, зокрема психологічні, серед яких найбільшу увагу приділено вивченню таких феноменів, як особистісний і аксіологічний потенціал; їх аспекти і сутнісні характеристики. Розкрито сутність аксіопсихологічного проектування особистості та критерії побудови моделей майбутнього.

Ключові слова: потенціал, аксіопсихологічне проектування, цінності, особистість.

Наявність певних ресурсів, потенціалів, можливостей розширює поле діяльності особистості, роблячи досяжнішими значущі в житті цілі. Ресурси суб'єктивно підвищують цінність людини в очах оточуючих і в її власних, роблять її сильнішою, більш значущою, продуктивною. Коли ми говоримо про іншу людину, то враховуємо не лише її актуальну ситуацію, а й потенційні можливості і ресурси, оскільки резерви та ресурси — в певному сенсі вагомий капітал кожної особистості.

Кожна людина потенційно є особистістю, проте не кожна нею стає. Діалектично це означає, що даний процес повинен бути кимось зрозумілим, навмисно переведеним з потенції в енергію. Таким чином, перетворення потенційного в актуальне і, навпаки, є одним з суттєвих механізмів розвитку особистості, характеризує процес її динаміки.

У психології доцільно виокремити низку підходів щодо вивчення потенціалу особистості: особистісний (Д. О. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, В. С. Магун, В. М. М'ясищев, В. І. Подшивалкіна, Т. М. Титаренко та ін.), особистісно-професійний (В. М. Марков та ін.), творчий та буттєвий (І. П. Маноха, В. О. Моляко та ін.), типи потенціалів (Г. В. Суходольський та ін.), тенденції використання потенціалу (Б. Г. Ананьєв та ін.), засоби реалізації потенціалу (Л. А. Користелева та ін.).

Незважаючи на низку праць в окресленому нами форматі відкритими залишаються питання психологічної структури та діагностики особистісного потенціалу; формування особистісного потенціалу й умов, що сприяють чи, навпаки, перешкоджають його формуванню; власне функціонування особистісного потенціалу.

Під потенціалом (наводимо трактування зі словника психолога-практика) варто розуміти «1. У фізиці — величину, що характеризує у даній точці силове поле — електричне, магнітне, гравітаційне тощо. 2. Сукупність наявних засобів, можливостей у певній галузі, певному відношенні» [9, 525].

У психології потенціал особистості тлумачать як динамічне інтегральне утворення, що визначає ресурсні можливості розвитку людини та її здатність до оволодіння і продуктивного здійснення різних видів діяльності [7; 10].

За Д. О. Леонтєвим, особистісний потенціал постає як інтегральна характеристика рівня особистісної зрілості, а головним феноменом останнього та формою прояву особистісного потенціалу є власне феномен самодетермінації особистості, тобто здійснення діяльності у відносній свободі від заданих умов цієї діяльності — як зовнішніх, так і внутрішніх.

Феноменологію, що віддзеркалює ефекти особистісного потенціалу чи його недостатності у психології позначали такими поняттями, як воля, сила Еґо, внутрішня опора, локус контролю, орієнтація на дію тощо. Найкраще, мабуть, йому відповідає поняття «життєстійкість» (*hardiness*), введено С. Мадді в якості операціонального аналогу «відвазі бути» за П. Тілліхом.

Сфера потенційного виконує важливу детермінуючу функцію, вона служить основним смислотвірним джерелом, перспективою особистісного росту. Особистість спрямована в майбутнє і потенційні особливості є зародком її майбутніх досягнень. Саме потенційне виражає майбутній розвиток, а актуальне містить результати теперішнього та минулого.

У цьому контексті К. В. Петров зазначає, що потенціал виконує інтегруювальну, координувальну, регулювальну, проектувальну функції [6]. Найбільший інтерес для нашого дослідження має остання.

Проектувати, з одного боку, означає «творити, здобувати щось нове», з іншого, — мистецтво наближення кращого майбутнього. С. Кримський у цьому контексті зазначає: «На початку III тисячоліття стає очевидним, що наше майбутнє є предметом не зазирання, а побудування, бо воно не приходить, а проектується» [3, 72].

Сучасне змістове наповнення терміну «проектування» та сфера його застосування істотно змінилися. Ще донедавна проектування пов'язували переважно з інженерною діяльністю в галузі приладобудування, будівництва й розуміли як «задум, план, прообраз певного об'єкта». Сьогодні його вважають особливим видом діяльності, що охоплює всі ланки соціального організму (див. детальніше [1]).

У сучасній педагогічній психології проектування розглядають як процес створення проекту-прототипу, прообразу передбачуваного чи можливо-го об'єкта, стану (О. Купенко, К. Яресько); попередню розробку основних деталей майбутньої діяльності суб'єктів навчання, педагогів (В. Безрукова); уміння розробляти їх плани роботи відповідно до заздалегідь передбачуваного кінцевого результату, особливу увагу приділяючи самостійній і творчій роботі (І. Волков); дослідження тенденцій та перспектив розвитку (М. Поташник); створення певного ідеального образу майбутнього з потрібними перевагами (Л. Гумецька); побудову можливої взаємодії зі суб'єктами навчання, коригування якої здійснюють на основі педагогічного передбачення, прогнозування процесу взаємодії та його результатів (Ю. Кулюткін, В. Онушкін). І. Єрмаков, відповідно до сучасних методо-

логічних, культурологічних положень, розглядає проектування як соціокультурний феномен, основними характеристиками якого є: спрямованість цільових зусиль на перетворення, формування і розвиток нових способів діяльності; на майбутнє, яке зароджується в мисленні й забезпечується завдяки рефлексії; націленість на розвиток проектованого об'єкта.

Щодо персонологічного проекту, то він безпосередньо залежить від структури ціннісної свідомості особистості. Через рефлексію потрібного, належного, бажаного й ідеального формується структура персональної ціннісної свідомості. В результаті утворюється «остов» життєдіяльності, що є сукупністю універсальних, фундаментальних начал, які регулюють як життєтворчість соціуму, так і життєздійснення конкретної особистості. Інформативним є дослідження, проведене Дж. Батистою та Р. Олмондом, які вивчали співвідношення між самооцінкою та цінністю (сенсом) життя. Отримані дані дали підставу для висновку, що задовільний рівень самооцінки необхідний, але не достатній для наявності розвиненого відчуття сенсу: індивід з високою самооцінкою може мати низький показник сенсу життя, а з низькою — не може мати високого показника сенсу. Отже, можна зробити припущення, що позитивний життєвий сенс залежить від наявності певної гармонії між цінностями й цілями людини, з одного боку, та ролями і потребами соціальної структури, в якій вона перебуває, — з іншого.

Становлення світу цінностей реалізується на межі реального та бажаного, суцього й належного, наявного і потрібного. В ціннісному виборі відбувається «народження» людини як такої. Цінності, відповідно, задають загальну спрямованість інтересам і устремлінням особистості; ієрархію індивідуальних переваг і зразків; цільову й мотиваційну програму; рівень домагань і престижних переваг; уявлення про належне та механізми селекції за критеріями значущості; міру готовності й рішучості (через вольові компоненти) до реалізації власного «проекту» життя.

Цінності проявляються і розкриваються через оцінки, які людина дає собі, іншим, обставинам тощо, через її уміння структурувати життєві ситуації, приймати рішення у проблемних і виходити з конфліктних ситуацій, через вибіркові лінії поведінки в екзистенційно та морально забарвлених ситуаціях, через уміння задавати і змінювати домінанти власної життєдіяльності.

Перш ніж здійснити важливу соціальну дію, доленосний учинок особа попередньо «програє» їх у думці. При цьому основою її мислительної діяльності виступає когнітивна модель соціальної реальності, що формується онтогенетично, в процесі соціалізації особи та засвоєння нею традиційних форм поведінки і спілкування, зберігається у пам'яті й актуалізується в ситуаціях соціальної взаємодії. Оперуючи з когнітивною моделлю відображеної дійсності, мислення людини оцінює те, що відбувається, разом з процесами уяви розробляє проекти майбутніх дій і прогнозує наслідки їх реалізації.

Отже, здатність рефлексувати свої моделі реальності, аналізувати та критично перетворювати конфігурації їх значущих компонентів, розробля-

ти і втілювати в життя проекти їх творчої реконструкції є основою аксіо-психологічного проектування особистості.

Проблеми, дотичні до аксіопсихологічного проектування, перебувають у фокусі уваги зарубіжних і вітчизняних учених-психологів — О. В. Васильєва, Е. В. Галажинського, Д. Н. Завалишиної, В. В. Знакова, З. С. Карпенко, Г. К. Радчук, Т. М. Титаренко та ін.

Життєві проекти людини в суспільстві пов'язуються зі знаходженням нею свого призначення, соціальної ролі, статусу в референтній спільності. Конкретно йдеться про освітній рівень, вибір професії, створення сім'ї, референтного оточення, життєвих захоплень та форм дозвілля. У міру набуття зрілості постають проекти самовдосконалення та особистісного зростання (різні види компетентності, духовний, культурний, естетичний саморозвиток, актуалізація вищих потреб, здоровий спосіб життя). Якість цих життєвих планів та швидкість їх досягнення визначається рівнем життєвих домагань. Вони наближають людину до успіху та задоволеності собою як показників здоров'я особистості щодо самоповаги, прийняття себе, впевненості, відчуття перспективності, компетентності, уникнення комплексів та конфліктності.

Життєве проектування як психологічний процес може мати стереотипний характер та зводиться до простого конструювання вже апробованих технік побудови та здійснення життя. Вищий рівень даного процесу — творче проектування та здійснення життя, яке включає в себе процедуру конструювання, але не зводиться до неї. Така форма проектування пов'язана з відкриттям себе для себе; апробацією «неторованих шляхів» у житті; відходом від стереотипів у баченні та програмуванні життєвих подій в своєму майбутньому житті; використанням засобів та соціальних можливостей, які зароджуються та ще не зовсім очевидні для масового сприйняття, а також власних, таких, що відкриваються для себе в процесі творчого осмислення, особистісних ресурсів [5, 306].

Виходячи з підходів В. С. Магуна, біографічний проект відтворює передусім ту частину особистісного потенціалу, яка може включатися у культурний комплекс легітимного та практичного здійснення особистістю себе як соціального суб'єкта. Іноді значна частка потенціалу, що залишається за різних обставин невиявленою чи непотрібною, марною для сучасників, до проекту не входить. Проект більш зорієнтований на суспільний запит, тоді як потенціал спрямований на запит внутріособистісний.

Частина потенціалу, яка усвідомлюється, приймається особистістю, починає цілеспрямовано реалізовуватися, стає водночас складовою актуального біографічного проекту. Та ж частина, що залишається втаємниченою, ірраціональною, лише потенційно може колись увійти до відкоригованого майбутнього проекту, а може ніколи і не стати підґрунтям певних життєвих стратегій [11, 200–201].

У побудові моделей майбутнього Т. М. Титаренко [2, 117] виокремлює такі психологічні критерії: схильність до самостійності чи орієнтація на патерналізм; рівень інтернальності у плануванні засобів досягнення поставлених цілей; усвідомлення та врахування власного особистісного потенціалу.

Зазначимо, що в психолого-педагогічній науці в останні роки потенціал особистості розглядають з аксіологічних позицій у руслі проблем ціннісних орієнтацій (Є. В. Бондаревська, С. Г. Кулагіна, Л. В. Мойсеева та ін.), що є актуальним для нашого дослідження. Теоретичним підґрунтям дослідження аксіологічного потенціалу особистості є, з одного боку, методологічні положення теорії цінностей (М. С. Каган, В. М. Сагатовський, М. С. Розов та ін.), а з іншого, теорія розвитку особистості (Л. І. Божович, Л. С. Виготський, Л. С. Рубінштейн та ін.).

Так, О. О. Полякова [8] вважає, що аксіологічний потенціал особистості є сутнісними її силами, сфокусованими в тісній органічній єдності (синтезі) інтелектуальної (мислительні операції), емоційної, духовної і душевної (психофізичної) природи людської особистості, що передбачають свій прояв у всіх сферах її життєдіяльності. Аксіологічний потенціал включає в себе цільовий (постановку цілей — життєва перспектива, формування образу Я), змістовий (об'єднує в себе знання, ієрархічну систему ціннісних орієнтацій, мотивів) і процесуальний (синтез ціннісних орієнтацій особистості, їх ієрархічна структура, різні види умінь особистості) аспекти. Сутнісними характеристиками аксіологічного потенціалу О. О. Полякова вважає: системно-структурну організацію, соціокультурну детермінованість, креативну спрямованість, відносну стійкість, поліфункціональність.

У кожній конкретній сфері життєдіяльності (сім'я, навчання тощо) передбачувана частина особистісно-професійного потенціалу може бути представлена у вигляді зони потенційного розвитку. Під останньою розуміють забезпечений наявністю об'єктивних і суб'єктивних потреб рівень розвитку здібностей особистості в розглядуваній конкретній сфері, і виражається у досягненні за відносно стабільних зовнішніх умов певного рівня результатів [4, 71].

Сукупність усіх зон потенційного розвитку (для сфер життєдіяльності, реалізовуваних у найближчій перспективі), що визначає реально досяжні можливості особистості, може означатися як «Я-потенційне». Така сукупність визначається ієрархічною системою галузей життєдіяльності і власне є системним утворенням. Якщо розглядати сфери життєдіяльності одного рівня ієрархії у вигляді сферичної системи координат, то «Я-потенційне» буде представлено вектором у цій системі координат. Аналогічно векторами в цій же системі координат можна представити «Я-реальне» і «Я-ідеальне». Виявляється, що співвідношення цих векторів може бути корисним для діагностики особистості та прогнозування перспектив її розвитку.

Від «Я-реального» «Я-потенційне» відрізняється тим, що розкриває найближчі й цілком досяжні перспективи розвитку особистості. Досяжність таких перспектив не означає того, що вони автоматично будуть досягнуті, а вимагає значної волі, концентрації сил, активності особистості та сприяє її розвитку як суб'єкта діяльності. На відміну від «Я-потенційного», в «Я-ідеальному» проявляються всі бажання і потреби особистості, зокрема й нереалістичні, не підкріплені існуючими особистісними ресурсами. Можна припустити, що наявність досвіду практичної реалізації

«Я-потенційного» і загалом накопичення життєвого досвіду сприятиме зближенню «Я-потенційного» та «Я-ідеального».

Водночас між «Я-реальним» і «Я-потенційним» залишатимуться відмінності, що визначаються різними масштабами (зокрема і часовими). Якщо «Я-потенційне» визначається достатньо близькими перспективами розвитку особистості, які в силу такої часової близькості залежать більшою мірою від зусиль власне особистості, а не від швидкості зовнішніх змін, то «Я-ідеальне» не бере до уваги ні часові масштаби, ні швидкість зміни умов життя і служить довготривалим, хоча й не завжди досяжним орієнтиром розвитку особистості.

Отже, усвідомлення і врахування власного потенціалу є найважливішим критерієм побудови адекватних моделей майбутнього, що сприятимуть особистісному зростанню. Допоміжними критеріями є схильність до самостійності в життєвому виборі (або орієнтація на патерналізм) та рівень інтернальності у плануванні засобів досягнення поставлених життєвих цілей.

Список літератури

1. Гуляс І. А. Загальнопсихологічний формат вивчення проблеми аксіопсихологічного проектування особистості / І. А. Гуляс // Наука і освіта : Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. — Одеса, 2010. — № 8. — С. 15–19.
2. Життєві домагання особистості : колективна монографія / [Титаренко Т. М., Лебединська І. В., Алікіна Н. В. та ін.]. — К. : Педагогічна думка, 2007. — 453 с.
3. Крымский С. В. Проектирование и трансформация социальных стратегий на рубеже тысячелетий / С. В. Крымский // Collegium. — 2005. — № 18. — С. 71–104.
4. Марков В. Н. Механизмы реализации потенциала в контексте акмеологии развития / В. Н. Марков // Мир психологии. — 2007. — № 2. — С. 61–73.
5. Мистецтво життєтворчості особистості : наук.-метод. посібник : у 2 ч. / [Ред. рада : В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков (керівники авторського колективу) та ін.]. — К. : ВПОЛ, 1997. — Ч. 1 : Теорія і технологія життєтворчості. — 392 с.
6. Петров К. В. Акмеологическая концепция творческого потенциала учащихся : автореф. дис. ... доктора пед. наук : спец. 19.00.13 / К. В. Петров. — М., 2008. — 63 с.
7. Подшивалкіна В. Соціальні умови та психологічні виміри тенденцій використання потенціалу особистості / Валентина Подшивалкіна // Психологія і суспільство. — 2009. — № 4. — С. 127–137.
8. Полякова А. А. Аксиологический потенциал личности : сущностные особенности, педагогические функции / А. А. Полякова // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. : Педагогика и психология. — 2011. — Вып. 3. — С. 74–82.
9. Словарь психолога-практика / сост. С. Ю. Головин. — Мн. : Харвест, 2001. — 976 с.
10. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності / Тетяна Михайлівна Титаренко. — К. : Либідь, 2003. — 375 с.
11. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості / Тетяна Михайлівна Титаренко. — К. : Марич, 2009. — 232 с.

І. А. Гуляс

кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии
Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича

ПОТЕНЦИАЛ КАК УСЛОВИЕ АКСИОПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Резюме

В статье рассматриваются ресурсы личности, в частности психологические, среди которых наибольшее внимание уделяется изучению таких феноменов, как личностный и аксиологический потенциал; их аспекты и сущностные характеристики. Раскрыта сущность аксиопсихологического проектирования личности и критерии построения моделей будущего.

Ключевые слова: потенциал, аксиопсихологическое проектирование, ценности, личность.

I. A. Gulyas

psihologicznych candidate, associate professor, assistant professor psihologii
Chernivetskogo natsionalnogo universitetu imeni Yuriya Fedkovych

POTENTIAL AS A CONDITION AKSIOPSIHOLOGICAL PROJEKTING OF PERSONALITY

Summary

In the article resources are examined personalities, in particular psychological among that most attention is spared to the study of such phenomena, as personality and axiology potential; their aspects and essences descriptions. Essence of the acsiopsychological planning of personality and criteria of construction of models of the future are exposed.

Key words: potential, acsiopsychological planning, values, personality.